

зик, що неурівноважена або психічно хвора людина зажадає бачити себе саме падигодиною, якій дозволене все. Намагаючись відчутти себе абсолютно вільною, насправді вона перетворить і свою свободу, і свободу інших у чисту фікцію. Якщо покласти на пріоритеті індивідуальної свободи перед колективними її формами, то на цьому шляху існує серйозна небезпека замість вивершення людської свободи і людської особистості впасти нижче всякого рівня людяності, навіть в остаточне рабство.

З іншого боку, Конституція, як і інші юридичні документи, закріплюючи колективні форми свободи, виступає гарантом не абсолютної, а саме відносної міри індивідуальної свободи кожного члена суспільства і розробляє юридичні механізми її реалізації. Колективні форми свободи, закріплені і гарантовані конституцією і створеними на її основі галузевими нормами права, виступають основою забезпечення реальної індивідуальної свободи кожного члена демократичної, правової держави. Той, хто вважає, що чинна система законодавства не дає реальної свободи, а є лише «декларацією про наміри», на ділі задає собі іншу, ніж вказана в законі, міру свободи, вступаючи в протиріччя з узвичаєними колективними її формами, і ризикуючи втратити свободу взагалі. Як це не парадоксально, але вільним кожний член суспільства може бути лише в тому випадку, якщо свобода в даному співтоваристві буде реально здійснена в загальних, колективних її формах. В умовах соціуму індивідуальна свобода кожної окремої особи може з потенційного стану перейти в актуальні форми лише в тому випадку, якщо буде досягнуто вільний стан суспільства в цілому. Якщо хтось добровільно або примусово постане своєю свободою вище свободи інших членів співтовариства, то такий індивід на ділі одержить лише тотальне обмеження. Перебуваючи у своїй самоті, прямуючи нібито до незалежності від всіх і всіляких зовнішніх впливів, він насправді потрапить до стану відторгнення і покинутості, що є не наближенням, а за всіма мірками віддаленням від дійсної свободи.

Таким чином, реальна актуалізація свободи в умовах суспільства можлива скоріше як колективна свобода, що паралельно її органічно трансформується в різноманітні індивідуальні її форми. У цьому сенсі, те, яким чином буде здійснене формальне закріплення свободи, те, як вона буде забезпечена чинним законодавством держави в цілому і Конституцією країни, зокрема, має першорядне значення.

Надійшла до редколегії 09.01.02

Т.В. Коломієць, Ю.М. Коломієць

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Перехід від адміністративно-командної системи до ринкової економіки, демократизація суспільно-політичного життя наприкінці 80-х років ХХ ст., розбудова незалежної Української держави в 90-ті значно посилили зацікавленість у суспільстві до проблем конституціоналізму, до дослідження його формування і становлення в нашій державі. У даний період конституціоналізм уже міцно укорінився в суспільно-політичному житті нашої країни. Разом з тим, у вітчизняній науці конституційного права робляться тільки спроби визначення поняття конституціоналізму. Сучасне українсь-

ке правознавство все ще потребує очищення від неточностей і деформацій попередніх років. У правовій теорії та практиці цінність конституціоналізму повинна вбачатися не в тому, що він є механізмом офіційного управління, а перш за все в його здатності протистояти з допомогою спеціальних юридичних механізмів тоталітарному одержавленню суспільного життя: надмірній концентрації влади в одних руках: свавілля і беззаконню з боку державного апарату та інших політичних інститутів; в закріпленні широких можливостей для активних дій учасників соціальних відносин; у взаємозабезпеченні їх прав, обов'язків і відповідальності, в тому числі і у відносинах громадянина і держави [1, с.14-24]. Автори статті, не претендуючи на вичерпне визначення цього поняття, вважають за необхідне запропонувати своє бачення проблеми, охарактеризувати основні елементи змісту поняття конституціоналізму.

Так, за найпростішим визначенням (у вузькому розумінні) конституціоналізм означає, передусім, саму наявність конституції та її активного впливу на політичне життя країни, верховенство і визначальну роль конституції (писаної чи неписаної) як основного закону в системі діючого законодавства, визначення політичних відносин конституційно-правовими нормами, конституційну регламентацію державного ладу і політичного режиму, конституційне визначення прав і свобод особи, правовий характер взаємовідносин громадянина і держави [2, с.4]. Тобто, як коротко визначає цей термін український правознавець В.Шаповал, конституціоналізм – це державне правління, обмежене Основним законом [3, с.11], це політико-правова система, в основі функціонування якої лежить принцип верховенства і вищої юридичної сили конституції.

Конституціоналізм у такому розумінні невідомий ні античності, ні середньовічній історії і шукати тут концепцій конституціоналізму годі. Проте слід визнати, що теоретико-практичні аспекти конституціоналізму зароджувалися ще в давньогрецькій та давньоримській політико-правовій думці та інститутах, а саме ідеї про: місце і роль закону в полісному житті, значення законодавчої регламентації державного устрою, компетенцію державних органів і взаємовідносини держави і громадянина, взаємозв'язок права і держави, закріплення в законі прав і свобод громадян, значення законності як основного критерію класифікації і характеристики різних форм правління і т.п. Саме ці моменти державно-правової проблематики є досить вагомими в плані дослідження передісторії конституціоналізму і процесу генези його елементів.

Обґрунтування конституціоналізму відбувалося й розвивалося за обставин боротьби проти королівського абсолютизму за утвердження конституційної монархії або демократичної республіки. Ідеї конституційної монархії почали підсилюватися посиленнями на позитивний досвід владштування античних міст-держав. Тому з'явилася досить цікава концепція «республіканської монархії» [4, с.22] або «монархічної республіки» [5, р.166].

Ще одним джерелом конституціоналізму стали ідеї та практика середньовічного республіканізму у сфері відстоювання феодалських «вольностей», місцевої адміністративної автономії, конкретних привілеїв (наприклад, Велика хартія вольностей 1215 р., Магдебурзьке право тощо).

Становлення конституціоналізму супроводжувалися переглядом взаємовідносин між церквою і державою, світською і релігійною сферами владних відносин. Через те, що духовний диктат церкви підтримувалися багатовіковою традицією, а релігійні догми були пануючими, будь-яка опозиційність держави перетворювалися на конфлікти на релігійному ґрунті. Цей момент був характерним і для перших буржуазних революцій. Так, Нідерландська революція XVI ст. набула форми визвольної боротьби іспанських колоній в Європі під прапором кальвінізму проти феодально-монархічного деспотизму іспанських католиків-завойовників.

У Франції конституціоналізм зародився як заперечення феодального абсолютизму, як програма буржуазної революції. До речі, для більшості континентальних країн Європи є характерним той факт, що ідеї і практика конституціоналізму виникли тут на противагу феодально-монархічному ладу, який відкинув ті елементи представництва і зв'язаність законами та звичаями, що були притаманні станово-представницькій монархії. Історична та ідейна межі між абсолютизмом і конституціоналізмом на цій території були досить чітко окреслені.

В Англії розвиток державних інституцій протікав дещо за іншою схемою. Англія не знала яскраво вираженого періоду абсолютизму. Парламент, що виник тут в епоху феодалізму, не припиняв свого існування, як у Франції чи Іспанії. Намагання утвердити необмежену владу монархів сприймалися в Англії як порушення історичних традицій, як посягання на права парламенту і народу. Поява неписаної британської Конституції являла собою політичний компроміс між старою земельною аристократією, короною, новим дворянством і народжуваною буржуазією.

У теорію і практику конституціоналізму якісно нові зміни внесла американська буржуазна революція. Саме в США 80-х р. XVIII ст. вперше з'являється історичний зразок конституціоналізму в його виключно республіканській формі з визнанням писаної конституції як вищого закону, якому не можуть протидіяти звичайні закони, з досконалою системою розподілу влад, «стримувань та противаг», «білей про права» і т.д. Американський конституціоналізм вперше в історії відійшов від класичної теорії і практики «змішаного правління», відмінив станові привілеї, в найбільшій мірі для того часу реалізував принцип політичної рівності і демократичного представництва.

Поняття конституціоналізму, тісно взаємозв'язане з поняттям правової конституційної держави, виникло у вітчизняній політико-правовій думці у XIX ст., і до кінця цього століття було вже в повній мірі теоретично обґрунтоване і сформульоване в працях відомих російських та українських учених-юристів. Правознавець М.Карєєв на початку XX ст. в своїй монографії «Походження сучасної народно-правової держави» назвав три основні ознаки конституційної держави: народне представництво, загальна рівність і народовладдя, гарантування державою прав особи [6, с.1-2]. До цих ознак юрист Ф.Кокошкін додавав ще одну досить важливу – розподіл влад, завдяки якій держава як законодавець, правитель і суддя виступає в особі різних незалежних один від одного органів [7, с.216].

Сучасний російський учений Л.Ентін вважає, що конституційна держава характеризується перш за все тим, що в ній підлеглість держави праву забезпечена участю народу або народних представників у законодавстві і розподілом влад [8, с.6]. Ці дві основні гарантії правочинності державної влади складають конституційні принципи, які в сукупності з іншими гарантіями створюють конституційний лад – систему соціальних, економічних та політико-правових відносин, що встановлюються й охороняються конституцією та іншими конституційно-правовими актами держави. Конституційний лад не слід ототожнювати з державним ладом. На відміну від останнього, конституційний лад завжди передбачає наявність у державі конституції. До того ж, необхідними ознаками конституційного ладу є також народний суверенітет, розподіл влад, непорушність і невідчужуваність загальновизнаних прав людини. Державний же лад може і не містити цих ознак.

Так, поряд з намаганнями визначення конституціоналізму через його основоположну складову – Конституцію, в сучасній юридичній науці існує досить широкий спектр дослідницьких оцінок специфіки конституціоналізму як політико-правового, історико-соціального, культурного явища, що відображає багатогранний характер цього поняття.

Спираючись на традиції політико-правової думки та сучасні дослідження, можна назвати ряд характерних для конституціоналізму ознак:

- верховенство права в житті суспільства та держави, і перш за все верховенство Конституції як Основного закону;

- згода народу, тобто утвердження того, що уряд є похідним від волі народу й існує у згоді з цією волею;

- «тілення» правових начал у законодавстві держави (закони не завжди є правовими);

- зв'язаність держави в своїй діяльності з правовими законами: ідея правових норм, тобто уряду, існуючого виключно за законами;

- відкрите громадянське суспільство, бо конституціоналізм спирається «на підвалини, які складаються із обізнаного, інформованого і вільного населення» [9, с.53];

- непорушність прав і свобод особи, їх охорона та гарантованість;

- взаємна відповідальність держави і особи;

- розподіл державних влад, тобто незалежність кожної з трьох гілок державних влад – законодавчої, виконавчої, судової і наявність у кожній з них своєї спеціальної сфери діяльності; існування гілок влади на основі системи «стримувань і противаг»;

- спадковість і наступність ідеї конституціоналізму: збереження й перенесення із минулого в сучасне і майбутнє необхідних елементів конституційного розвитку, які забезпечують історичний зв'язок;

- реальність діючої Конституції, дієвість закріплених в ній положень і в першу чергу тих, які стосуються забезпечення правового статусу особи: на думку К.Поппера, «тілитися в життя добре законодавство, перетворити його на вищу владу в країні ще складніше, ніж його створити» [10, с.10].

Наведені ознаки конституціоналізму дають усі підстави висловити свої міркування з приводу перспектив розвитку ідеї та практики консти-

туціоналізму в Україні. Взагалі, саме через призму конституціоналізму можна сирійняти правовий образ держави як цілісного явища. Реалізація принципів правової конституційної держави повинна привести до утвердження в суспільстві законності та правопорядку. Законність – це вимога суворого і неухильного дотримання норм права (законів і прийнятих на їх основі нормативних актів) всіма громадянами, посадовими особами, державними органами і громадськими організаціями. Законність у свою чергу ґрунтується на певних принципах, як то: верховенство закону, єдність законності на території суверенної держави, рівність громадян перед законом, відповідальність громадян, всіх посадових осіб за порушення правових норм. Обов'язковими умовами законності вважаються дві обставини: по-перше, наявність науково обґрунтованого, правового законодавства, по-друге, необхідність неухильного повсякденного виконання всіма суб'єктами вимог правових норм.

Правопорядок – це стан суспільних відносин, які складаються на основі реалізації суб'єктами правових норм. Якщо законність, стверджує російський правознавець О.Пархоменко, – це вимога суворого і неухильного дотримання правових норм (рівень обов'язкового), то правопорядок – це вже реалізована, тобто втілена в життя, вимога законності [11, с.5]. В той же час правопорядок являє собою лише частину громадського порядку. Якщо в суспільстві дотримуються всі соціальні норми (моральності, звичаїв, громадських організацій і т.п.), то тоді складається громадський порядок. Становлення ж правопорядку відбувається в результаті реалізації не всіх соціальних норм, а тільки норм права.

Для того, щоб уникнути помилок і відхилень в теорії правової конституційної держави і з метою попередження вихолощування її змісту (коли термін «конституційна держава» перетворюється на абстракцію), необхідно чітко уявити шляхи формування правової конституційної держави і ті проблеми та перешкоди, які при цьому доведеться вирішувати та долати.

Перш за все, мова повинна йти про створення необхідних економічних передумов правової конституційної держави. До того часу, доки в Україні буде низький рівень матеріальної забезпеченості більшості громадян, високий рівень безробіття, зберігатиметься значний дефіцит бюджету, говорити про те, що ми живемо в правовій конституційній державі, передчасно.

Необхідно також продовжувати реформування всієї системи органів державної влади, щоб в Україні функціонували дійсно незалежні один від одного, і в той же час тісно взаємодіючі, органи законодавчої, виконавчої, судової влади, працював без перебоїв механізм «стримувань і противаг».

У сучасній Українській державі проголошений примат прав особи перед інтересами держави. Завдання полягає не тільки в тому, щоб втілити в діючому законодавстві так звані природні права і свободи людини (право на життя, на честь та гідність, охорону здоров'я, приналежність тощо), але й у тому, щоб усіляко гарантувати їх реалізацію. Поки що в Україні домогтися цього положення не вдається.

Удосконалення законодавства – ще один напрямок формування правової конституційної держави – не зводиться тільки до закріплення в ньому природно-правових засад. Не менш важливим є завдання зведення до мінімуму наявних протиріч, забезпечення правових норм належними санкціями, які передбачають найбільш ефективні заходи впливу на правопорушників. Законодавство повинно орієнтуватися на метод загальної дозволю регулювання суспільних відносин, який передбачав би мінімум обумовлених у законі заборон і максимум правових дозволів (згідно з формулою: все, що не заборонено законом, дозволено).

Правова конституційна держава не може існувати без політичного та ідеологічного плюралізму, без подолання командно-адміністративних методів управління суспільством. Тільки за умов багатопартійності, свободи думки, гласності і справжнього народовладдя створюються засади для формування правової конституційної держави.

Реалізація концепції правової конституційної держави в значній мірі залежить від рівня політичної та правової культури населення країни. Політико-юридична грамотність громадян, а також їх глибока переконаність у тому, що необхідно дотримуватися правових установлень – це складові успішного здійснення вказаної концепції.

Проголосивши себе в ст.1 Конституції правовою державою, Україна накреслила лише орієнтир подальшого розвитку державності. Зробити ж на шляху досягнення цієї мети належить ще чимало.

Таким чином, на нашу думку, конституціоналізм у сучасному широкому розумінні терміна – це прямування до правової конституційної держави, в якій Конституція (Основний Закон) закріплює основні принципи демократичного конституційного ладу: народовладдя, верховенство права в житті суспільства; зв'язаність держави в своїй діяльності правовими законами; непорушність прав і свобод особи; розподіл влад, державний суверенітет, політичний плюралізм; багатоманітність форм економічної діяльності; світський характер держави; самостійність місцевого самоврядування.

Список літератури: 1. Сальников В.П. Право и закон в правовом государстве // Правоохранительная деятельность и правовое государство: Сб. трудов. СПб., 1994. Вып. 3. 2. История буржуазного конституционализма 17-18 вв. М., 1983. 3. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн. К., 1997. 4. Олар А. Политическая история французской революции: Происхождение и развитие демократии и республики. 1789-1804. М., 1938. 5. The Political Writings of John Adams / Ed. C. a. Peek. Indiana Polis, 1976. P. 166. 6. Кареев Н. Происхождение современного народно-правового государства СПб., 1908. 7. Кокошкин Ф.Ф. Лекции по общему государственному праву. СПб., 1912. 8. Энтин Л.М. Разделение властей. Опыт современных государств. М., 1995. 9. Ховаря А.Е. Конституционализм // Верховенство права. М., 1992. 10. Пюппер К. Открытое общество и его враги. М., 1992. 11. Пархоменко А.Г. Идея российского конституционализма и их реализация в отечественном конституционном (государственном) праве: Автореф. ... канд.юрид.наук. М., 1999.

Надійшло до редколегії 03.01.02